

УДК 37.017

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.65-1.21>

М. І. Гагарін

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМАТИКА ТИПОЛОГІЇ ВИХОВНИХ СИСТЕМ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано проблему типології виховних систем закладів загальної середньої освіти в сучасних умовах.

Мета статті полягає у визначенні й аналізі концептуальних підходів до класифікації виховних систем закладів освіти, обґрунтуванні створення найбільш ефективного типу виховних систем.

У статті висвітлено погляди науковців щодо типології виховних систем, зокрема, їх поділ на гуманістичні, авторитарні, нормативно-гуманістичні, фрагментарні й ін.

Виховна система школи інтерпретується як комплекс взаємопов'язаних і взаємовизначених основних компонентів (цілі, заради яких система створюється; учні як суб'єкти спільної діяльності; освоєне ними середовище; відносини, що виникають між учасниками діяльності; управління; самоуправління), що забезпечує розвиток і самореалізацію особистості у процесі її функціонування.

У статті наголошено на необхідності ставлення до особистості як до найвищої цінності на раціональному, емоційно-афективному рівні, що визначає специфіку створення виховної системи та її функціонування.

Зроблено висновки, що феномен виховної системи школи є складним та багатогранним явищем, а створення в кожному закладі освіти власної гуманістичної виховної системи уможливить розв'язання проблеми цілісного розвитку і виховання особистості.

Матеріали дослідження можуть бути використані у процесі створення та розвитку виховної системи школи.

До перспективних напрямів досліджень даної проблеми належить, зокрема, вивчення досвіду, сучасних теоретико-методологічних підходів до проектування та моделювання виховної системи школи.

Ключові слова: система, виховна система, виховна система закладу загальної середньої освіти, типологія виховних систем, тип виховної системи, вид виховної системи, гуманістична виховна система, авторитарна виховна система, нормативно-гуманістична виховна система, фрагментарна виховна система, цінності виховної системи.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняного освітнього простору актуалізує проблему цілісного розвитку та виховання особистості в сучасних закладах освіти. Автори програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей наголошують на необхідності комплексного підходу до вирішення сучасних виховних проблем і розвитку соціально-педагогічної парадигми виховання [1].

Ми поділяємо думку науковців про те, що виховання успішне, якщо воно системне [2; 3]. Отже, створення та функціонування виховної системи є необхідною передумовою досягнення виховних цілей. Як слушно зазначають сучасні науковці, у педагогічній практиці існують:

– виховні системи (заклади освіти, спрямовані на вирішення завдань освіти, виховання, організації соціального досвіду й індивідуальної допомоги особистості);

– виховні несистеми (заклади освіти, у яких процеси навчання, освіти, виховання, організації соціального досвіду й індивідуальної підтримки розрізненні та не утворюють єдності);

– невиховні системи (наприклад, заклади освіти (дидактичні системи), зосереджені на завданнях навчання, освіти, залишають поза увагою організацію соціального досвіду);

– невиховні несистеми (заклади освіти, у яких процеси навчання, виховання, організація соціального досвіду, індивідуальна допомога – розрізненні та фрагментарні) [4].

Отже, потребує розгляду питання визначення типів і видів виховних систем, їх класифікації з метою уможливлення орієнтації закладу освіти на створення виховної системи визначеного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях науковців проаналізовано поняття «педагогічна система», «освітньо-виховна система», «виховна система», «система виховної роботи» й ін. [2; 3; 5; 6; 7; 8].

Вітчизняні дослідники В. Оржеховська і Т. Федорченко виокремлюють гуманістичні й авторитарні типи виховних систем [10].

Науковець М. Воропаєв визначає такі типи виховних систем: гуманістичні, авторитарні, нормативно-гуманістичні, фрагментарні [11].

На думку В. Караковського скільки існує закладів освіти, така кількість може бути і виховних систем [2].

Аналіз праць низки науковців дає змогу стверджувати, що потребує дослідження проблема типологізації шкільних виховних систем на сучасному етапі розвитку освіти.

Мета статті. Головна мета даної статті полягає у визначенні й аналізі концептуальних підходів щодо класифікації виховних систем закладів освіти, обґрунтуванні створення найбільш ефективного типу виховних систем.

Виклад основного матеріалу. Термін «система» походить від давньогрецького σύστημα – «сполучення» і буквально означає ціле, складене із частин. Поняття «система» органічно пов'язане з поняттями «цілісність», «сукупність», «єдність», адже ще в Античності сформульовано тезис про те, що ціле більше суми його частин. Відповідно, пізнати частини без знання цілого так само неможливо, як пізнати ціле без знання його частин, як стверджував Б. Паскаль.

Трактування поняття «система» у загальнонауковому значенні можна розподілити на такі групи:

- розгляд системи як комплексу процесів, явищ, зв'язків між ними, що існують об'єктивно, незалежно від дослідника. Такий підхід дає змогу виокремити систему із середовища, проаналізувати її структуру, механізми функціонування, зв'язки та вплив на систему. У такому розумінні система виступає як об'єкт дослідження й управління;

- визначення системи як інструменту, способу дослідження процесів і явищ. Дослідник конструє систему як певне абстрактне відображення реальних об'єктів. Система розуміється як сукупність взаємопов'язаних, змінних підсистем, компонентів, елементів, об'єктів, що мають певні характеристики. Поняття «система» корелюється з поняттям «модель». Аналіз системи співвідноситься з мікромоделюванням її окремих елементів та процесів, а синтез – з макромоделюванням;

- система визначається як штучно створений комплекс складників (учасники, процедури, технології, наукові теорії та ін.) для розв'язання завдань дослідження. Дослідник не лише виокремлює систему із середовища, але й створює її [12].

Виховні системи належать до соціальних систем, для яких характерні такі особливості:

- соціальні системи характеризуються доцільністю створення та функціонування;

- соціальні системи є складними штучними системами, створеними для досягнення певних цілей, функціонування яких підтримується управлінською діяльністю;

- цілісність виховних систем забезпечується лише у процесі їх функціонування;

- адаптація елементів системи до змін у середовищі відбувається завдяки управлінській діяльності;

- виокремлення системи із середовища та визначення її меж має умовний характер;

- людина як соціальна істота є основним компонентом будь-якої соціальної системи;

- соціальні системи перебувають у постійному розвитку. Розвиток визначається як процес кількісних та якісних змін, що зумовлюють перехід з одного рівня цілісності на інший.

Безперечно, заклад освіти можна розглядати як освітню, соціалізуючу і виховну систему.

Ми поділяємо думку дослідників про те, що виховна система школи – це школа як виховна система, а не частина школи. Виховна система виступає (визначається) як психолого-педагогічна система (вплив здійснюється через колектив, урочні та позаурочні форми навчання, виховні справи й ін.) та система соціально-педагогічна (впливає через середовище, стосунки між учнями, педагогами, батьками; психологічний клімат, що виникає у школі). Отже, педагогічна система є основою виховної системи [3; 9].

Основоположник теорії виховних систем Л. Новикова трактує виховну систему як цілісний соціальний організм, що виникає та функціонує за умов взаємодії основних компонентів виховання (виховні цілі, суб'єкти, їхня діяльність, стосунки, матеріальна база, навколишнє середовище) і має такі інтегративні характеристики, як образ життя колективу, його психологічний клімат [3].

Виховна система має складну структуру, її компоненти перебувають в органічному поєднанні та взаємозалежності. Запропонована Є. Степановим структура виховної системи включає:

- ціннісно-орієнтаційний компонент (ціннісні орієнтації, спільні для суб'єктів виховної системи (вчителі, учні, батьки), принципи виховання;

- індивідуально-груповий компонент (педагоги, адміністрація, учні, батьки, дорослі, які беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності закладу освіти);

- функціонально-діяльнісний компонент (основні види діяльності, форми і методи спільної діяльності, спілкування, функції, керування, самоврядування);

- комунікативний компонент (відносини, внутрішні і зовнішні зв'язки);

- діагностико-результативний компонент (критерії і показники ефективності, оцінка й аналіз функціонування виховної системи) [9].

На необхідності створення педагогами освітньо-виховної системи наголошує В. Ковальчук. Науковець тлумачить освітньо-виховну систему та виховну систему як різновид поняття «педагогічна система», приклад її реалізації на практиці в межах конкретного закладу освіти [8].

Аналіз загальних ознак освітньо-виховної системи дає змогу виявити її тип, а наявність часткових ознак – вид освітньо-виховних систем.

Зокрема, науковець за критерієм «домінантність функціонування» виокремлює такі типи освітньо-виховних систем:

- освітоцентрична;
- соціоцентрична;
- виховноцентрична [8].

Науковці В. Оржеховська і Т. Федорченко виокремлюють два основні типи виховних систем: гуманістичні й авторитарні. Зазначені системи мають складну структуру і є комплексом взаємозалежних блоків – компонентів: виховні цілі; діяльність, що забезпечує їх реалізацію; суб'єкти діяльності, що її організують; відносини, що інтегрують суб'єкти в певну спільність; середовище системи, освоєне суб'єктами; внутрішнє управління, що забезпечує інтеграцію всіх компонентів системи в цілісність [10].

М. Воропаєв визначає виховну систему як складне соціо-психолого-педагогічне утворення, ядром якого є педагогічна реальність. Для педагогічної реальності виховної системи характерні такі параметри:

- ціннісна характеристика пріоритетного уявлення про особистість, що формується на основі зіставлення значущості якостей особистості як суб'єкта зі значущістю соціальних і професійних норм і цінностей;
- ступінь узгодженості складників суб'єктивних реальностей виховної системи;
- просторовий параметр – характеризує співвідношення соціального простору педагогічної реальності з фізичним (предметний, техногенний, інформаційний та ін.);
- часовий вимір педагогічної реальності (орієнтація на минуле, майбутнє чи теперішнє).

Дослідник виокремлює основні типи виховних систем: гуманістичні, авторитарні, нормативно-гуманістичні, фрагментарні.

Гуманістичні виховні системи характеризуються насамперед ставленням до особистості як найвищої цінності на раціональному та емоційно-афективному рівні, форми організації виховної діяльності узгоджуються з реаліями виховної системи, професійна педагогічна рефлексія здійснюється на адекватному рівні.

В авторитарних виховних системах вихованець розглядається як об'єкт виконання соціального замовлення, формування певних якостей відповідно з визначеним шаблоном, проте авторитарність даного типу систем не є абсолютною – наявні гуманістичні компоненти, що відображаються в педагогічній рефлексії.

Для нормативно-гуманістичних систем характерний проміжний тип цінностей між авторитарною та гуманістичною системами; неузгодженість

між раціональними й емоційно-афективними складниками педагогічної реальності, консерватизм щодо вибору форм виховної роботи.

У виховних системах фрагментарного типу існують суб'єкти педагогічної реальності, які дотримуються протилежних типів цінностей, що може викликати кризу виховної системи [11].

Заслуговує на увагу поділ науковцями виховних систем на групи, залежно від пріоритету спрямованості на визначені цінності. Розглянемо їх детальніше:

- системи раціонально-освітньої орієнтації (до переважаючих цінностей належать Знання, Розум, Істина, Раціональність, Об'єктивність, Техніка, Цивілізація й ін., мета виховної системи – особистість, що володіє визначеним запасом знань і способів їх здобуття, розвиненим інтелектом, раціональним мисленням, прагненням здобувати знання та використовувати їх на практиці);

- системи морально-культурної орієнтації (цінності – Краса, Добро, Творчість, Культура, Духовність, Мистецтво й ін., мета виховної системи – особистість, що має усвідомлену моральну позицію, гуманітарний тип мислення, прагне творчо засвоювати та перетворювати світ людської культури та дійсності);

- системи соціальної орієнтації (цінності – Рівність, Справедливість, Громадянськість, Вітчизна, Суспільство, Демократія й ін., мета виховної системи – соціально активна та законослухняна особистість, що знає власні права і свободи, уміє їх захищати, будує стосунки з людьми на принципах рівноправності та здатна творчо перетворювати соціальну дійсність);

- системи індивідуально-особистісної орієнтації (цінності – Свобода, Гідність, Індивідуалізм, Унікальність та ін., мета виховної системи – особистість, що орієнтується на гуманістичні цінності, здійснює рефлексію власної життєдіяльності, аналізує внутрішній світ і здатна до самовизначення та самореалізації у виховній діяльності) [3; 9].

На наш погляд, такий поділ є досить умовним, а означені цінності мають бути взяті за основу створення та розвитку гуманістичної системи. У концепції Нова українська школа наголошується, що виховний процес має орієнтуватися на загальнолюдські цінності: морально-етичні – гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе й інших людей; соціально-політичні – свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повага до закону, солідарність, відповідальність та ін. [13].

Актуальна нині думка білоруського педагога В. Кабуша про те, що «виховна система має бути лише гуманістичною. Усі її елементи мають бути наповнені гуманістичними ідеями й тим самим

сприяти оптимізації комплексу умов, форм, методів і засобів виховання, взаємодії всіх її учасників» [6, с. 19].

Висновки і пропозиції. У сучасній педагогічній практиці існує значна кількість різноманітних типів виховних систем, що зумовлено специфікою закладів загальної середньої освіти (умови, традиції, рівень вихованості учнів, потенціал педагогічного колективу, матеріальна база, середовище й ін.). Отже, не може існувати двох абсолютно однакових виховних систем, як не може існувати двох однакових закладів освіти. Жодну з виховних систем не можна цілком «копіювати» та відтворити. Найбільш ефективні саме гуманістичні виховні системи, що характеризуються ставленням до особистості як до найвищої цінності на раціональному, емоційно-афективному рівні та водночас передбачають індивідуальний особистісно орієнтований підхід до учня.

До подальших перспектив належить дослідження проблеми моделювання та проектування виховних систем, відповідно до потенціалу й особливостей функціонування сучасного закладу освіти.

Список використаної літератури:

1. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ, 2018. 40 с.
2. Караковский В. Воспитание для всех. Москва, 2008. 240 с.
3. Новикова Л. Воспитание как педагогическая категория. *Педагогика*. 2000. № 6. С. 32–33.
4. Мудрик А. Социальная педагогика. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 200 с.
5. Виховні системи навчальних закладів: теорія та практика / укладач О. Гречаник. Харків : Вид. група «Основа», 2014. 224 с.
6. Кабуш В. Гуманистическая воспитательная система: теория и практика. Минск, 2001. 332 с.
7. Коберник О. Теоретико-методичні засади моделювання виховної системи школи. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 25. С. 16–23.
8. Ковальчук В. Освітньо-виховна система сучасної школи. *Креативна педагогіка*. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 88–93.
9. Степанов П. Как создать воспитательную систему школы : возможный вариант. Москва : Пед. общество России, 2005. 64 с.
10. Оржеховська В., Федорченко Т. Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
11. Воропаев М. Теоретические основы построения типологии воспитательных систем : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Москва, 2003. 40 с.
12. Дудник І. Вступ до загальної теорії систем. Полтава, 2010. 129 с.
13. Нова українська школа. *Освіта України*. 23 серпня 2016 р.

Gagarin M. Problematics of the typology of educational systems of general secondary education institutions

In the article analyzes the problem of typology of educational systems of general secondary education institutions in the present conditions.

The aim of the article is to identify and analyze conceptual approaches to the classification of educational systems of educational institutions, to justify the creation of the most effective type of educational systems.

In the article highlight the views of scholars on the typology of educational systems, in particular, their division into humanistic, authoritarian, normative-humanistic, fragmentary and other.

The educational system of school is interpreted as a complex of interrelated and mutually determined main components (the goals for which the system is created; the pupils as the subjects of this activity; the environment they familiarized themselves with; relationships that occur between the participants of the activity; management, self-government) that ensures development, and self-realization of personality during the process of its functioning.

The article stresses the need to treat the personality as the highest value at the rational, emotional and affective level, which determines the specifics of creating an educational system and its functioning.

It is concluded that the phenomenon of the educational system of the school is a complex and multifaceted phenomenon, and the creation in each institution of general secondary education of its own humanistic educational system makes it possible to solve the problem of comprehensive development of the pupil's personality.

The research materials can be used in the process of school educational system creating and development.

The perspective directions of research of this problem include, in particular, the study of experience, modern the theoretical and methodological approaches to the design and modeling of the educational system of the school.

Key words: system, educational system, educational system of general secondary education institution, typology of educational systems, type of educational system, kind of educational system, humanistic educational system, authoritarian educational system, normative-humanistic educational system, fragmentary educational system, values of educational system.